

A BIBLIAKUTATÁS JÉZUS SZEMÉLYÉVEL ÉS TANÍTÁSÁVAL KAPCSOLATOS EREDMÉNYEI

E tanulmány első részében a Jézussal kapcsolatos tudományos bibliakutatás fejlődéséről és általánosan elfogadott eredményeiről, a második részben e kutatás eredményei alapján előttünk kibontakozó jézusképről szeretnénk rövid tájékoztatást adni.

Az egyház életének első időszakában bibliakutatásról tulajdonképpen nem beszélhetünk. Bizonyos fokú érdeklődés az Újszövetség könyveinek keletkezéséről és mondanivalójáról illetően már a legkorábbi időtől kezdve kimutatható; az egyházatyák már a 2. században írtak bibliakommentárokat; a források és összefüggések ismeretének hiánya, valamint az egyház kemény fegyelme azonban komolyabb tanulmányozást eleve lehetlenné tett. Origenes, a 3. század nagy teológusa a Héber levél szerzésével, valamint Alexandriai Dionisius, a Jelenések könyve nyelvvel és tartalmával kapcsolatban már megkérdőjeleztek bizonyos homályosnak látszó dolgokat. Ez a három évszázadon át vitatott két könyv aztán a 4. században véglegesen elfoglalta helyét a Kánonban és a további érdeklődés azokkal kapcsolatban teljesen megszűnt.

A középkor a bibliakutatás terén semmi érdemlegeset nem alkotott. Még Rotterdami Erasmusnak, a lehanyatló középkor utolsó nagy alakjának a számára is Hieronymus, a 4. századbeli egyházatyja írásmagyarázata a mértékadó tekintély, aki a katolikus egyház dogmarendszeréhez és a Bibliával kapcsolatos tanításaihoz teljes mértékben alkalmazkodott.

Ahhoz, hogy a bibliakutatás terén bármilyen fejlődés lehetővé váljék, szükség volt a középkori világszemlélet feltétlen tekintélyének és egyeduralmának a megrendülésére. Ennek fokozatos bekövetkezését a renaissance és a humanizmus mozgalmi készítették elő. Ezek a nagyszerű világi szellemi mozgalmak, amelyeknek tevékenysége a középkor egyházi hatalmának kizárólagossága ellen irányult, már hangoztatták azt a gondolatot, hogy a kereszténységnek az ősegyház tanaihoz kell visszatérnie és a keresztény hit forrásai tanulmányozásának lehetővé kell válnia. E mozgalmaknak a középkor uralkodó szellemével szemben még nem volt átütő erejük. Az utat azonban egyengették és a középkor szellemével való szakítást előkészítették.

A reformáció egyik nagy jelentősége a római egyház egyeduralmának

megtörése volt; igazi tudományos érdeklődést az Újtestamentum iránt, azonban a reformátorok nem mutattak. Luther, Kálvin és Zwingli egyöntetűen hangsúlyozták, hogy egyedül a Szentírásban található meg Isten kijelentése. Luther kutatásai közben már felfedezte, hogy az Újtestamentum könyvei között ellentétek vannak, amelyek néha nem kiegyenlíthetők és azokat értékük szerint próbálta osztályozni. Így a Jakablevelet szalmalevélnek nevezte, a János Jelenések könyvét sötét könyvnek tartotta. A Biblia egységének és szószerinti ihletettségének a dogmái azonban minden alapvetőbb bírálatnak ellenálltak.

A merev, kötött, kizárólagos egyházi álláspont aztán az általános szellemi légkör megváltozása nyomán fokozatosan, kemény harcok, szívós küzdelmek eredményeképpen kénytelen volt örök időkre véglegesnek és megdönthetetlennek látszott védőbástyáit lépésről-lépésre feladni.

A bibliakutatás igazi előfutárai a 17. és 18. századi angol deizmus, a német felvilágosodás és a francia enciklopedisták mozgalmi voltak. Mindhárom mozgalom képviselői megegyeztek abban, hogy szembefordultak minden olyan tekintéllyel, amely a szabad, tudományos világi gondolkodásnak útját állotta. Az volt a törekvésük, hogy az egyház dogmáinak a megdöntése által az őskereszténységhez és Jézushoz eljussanak és a keresztény vallást a maga eredetiségében és tisztaságában visszaállítsák. Hangsúlyozták, hogy a Bibliát is, mint minden emberi alkotást az értelem és a történelem bírálatának kell alávetni.

A felvilágosodás legegyszerűbben Angliában keletkezett, ahol a Stuartoknak Orániai Vilmos általi félreállításával 1688-tól nagy szabadság vette kezdetét. Az angol deisták befolyásolták ugyan a francia felvilágosodást, de a mozgalom eszméinek formakészességükkel a franciák adták átütő erőt. A német felvilágosodás vezető szelleme Leibnitz volt, akinek eszméit Wolff Christian foglalta rendszerbe. A felvilágosodás nagyszerű mozgalmának a Biblia és a Jézus-kutatás szempontjából legkiemelkedőbb alakjai Lessing, a nagy német író, Semler János és Reimarus Hermann Sámuel voltak.

Lessing volt az első nagy racionalista teológus, aki mindent az objektív mérték, az értelem igazságai alapján vizsgált és a szószerinti ihletés tanát elfogadhatatlannak minősítette.

Semler a 18. század utolsó negyedében a kánon szabad kutatásáról írt könyvében kimutatta, hogy egy újszövetségi könyvnek a kánonba való tartozása teljesen történeti folyamat eredménye, mert azt emberi törekvés hozta létre és ezért Isten szava, azaz az Ige és a Szentírás nem fedik egymást. Rendkívül éles történeti érzékkel bizonyítani próbálta, hogy Jézus személyének és tanításainak megértésénél az ő saját világából, kultúrájából és környezetéből kell kiindulnunk. Jézus képei és példázatai saját korának kultúrájából nőttek ki. Azok tehát nem Istentől ihletettek, hanem gyökérszállai az Ótestamentumba nyúlnak vissza. Szerinte a bibliakutatás első feladata, hogy kihámozza Jézus tanításaiból azt, ami bennük helyi és időhöz kötött és megállapítsa, hogy azokban mi állandó érték. Hangoztatta, hogy Jézus élettörténetének kérdésében csak akkor juthatunk általános érvényű eredményekhez, ha az egyes evangéliumok külön forrásaik felkutatása megtörténik.

Semler megjelölte a későbbi újszövetségi bibliakutatás irányát. He-lyes szempontokat fektetett le, amelyek a kutatás további munkáját nagy-mértékben előmozdították.

Lessing, az akkor már országszerte ismert író 1767-ben Hamburgba került és tudomást szerzett arról, hogy az ottani tudományos világ éppen abban az időben elhunyt nagy alakjának, Reimarus Hermann Sámuelnek vannak nagyértékű kéziratai, amelyek soha nem láttak napvilágot. A hát-ramaradt családtagokkal való hosszas és bizalmas tárgyalás után a kéz-iratokat Lessing rendelkezésére bocsátották, aki azokat több részletben névtelenül kiadta, azzal a magyarázattal, hogy azokat a Hamburg melletti Wolffenbüttel könyvtárának elporosodott iratai között találta. Maga Reimarus nem merte írásait életében kiadni, mert tudta, hogy radikális munkája saját maga és családja nyugalmas életét teljesen felforgatta volna.

1778-ban megjelent „Jézusnak és tanítványainak céljáról“ címen a kézirat legértékesebb része, hihetetlenül nagy vihart támasztva; nyomá-ban egész irodalom keletkezett.

Ez az írás a Jézus-kutatás történetében fontos állomás. Reimarus felállította azt az elméletet, hogy Jézus tanításainak lényege eszkatoló-giai jellegű kijelentéseiben keresendő. Ezzel Jézus tanításainak egy telje-sen új, addig ismeretlen értelmezését adta, amely a 19. és 20. század Jé-zus-kutatásában elsőrangú szerepet játszott, és ha általános elfogadásra nem is talált, mégis a bibliakutatás egyik lényeges eredményeként tartja nyilván az újszövetségi bibliatudomány.

A kereszténység hittételei ellen folytatott szívós és bátor támadás ellen az egyház minden erejével védekezett. Az első ember, aki magában az egyházban a megmerevedett dogmatizmussal szemben a harcot bátor lélekkel vállalta, Strauss Dávid Frigyes volt, a 19. század kétségtelenül legnagyobb teológusa. 1835-ben, 28 éves korában „Jézus élete“ címen két hatalmas kötetben megjelent korszakalkotó munkájával a tudományos bibliakutatás alapjait lefektette.

Strauss legjelentősebb forradalmi megállapítása ez volt: Jézus halála után elég volt egyetlen nemzedék időszaka, az evangélium megírásáig, hogy a történeti anyag legnagyobb része mitikus anyaggal vegyüljön. Szerinte a keresztelest megelőző minden evangéliumi tudósítás a mítosz világához tartozik. Az a tény, hogy Jézus számára dávidi családfákat állí-tottak össze, mutatja, hogy volt az evangéliumi anyag formálódásában egy időszak, amikor Jézust egyszerűen József és Mária fiának tartották, máskülönben ilyen jellegű dolgokkal nem foglalkoztak volna. Ha pedig János keresztelese bűnbánati keresztelezés volt, Jézus magát megkeresztel-tetése idején semmiképpen nem tarthatta bűnnélkülinek. A megkísértés története keresztény legenda. A gyógyítások egy része egészen biztosan történeti, amelyek nem mennek át a csodálatosnak a területére. Azok egy-része ószövetségi példákra épült. A feltámadási tudósítások két legenda-csoportba sorolhatók. A János evangéliuma Jézus élete történetének a megírásánál értékben messze a többi evangéliumok mögött marad. Kimu-tatja, hogy a János evangéliumában Jézus életének a bemutatását egy elmélet uralja, amely még a szinoptikus evangéliumokban is érezteti hatá-

sát. Itt már a legendának nem csupán öntudatlan működéséről van szó, hanem egy világosan meghatározott apologétikai és dogmatikai célról.

A liberális-történeti teológia legnagyobb és legmaradandóbb vívmánya Jézus életének, személyiségének, a történeti Jézusnak a tanulmányozása. A bibliakutatás természetesen tisztító, és sok esetben, szükség-szerűen, elkerülhetetlenül romboló munkát is végzett, amiképpen egy elavult, korszerűtlenné vált épületet először le kell bontani, hogy annak helyébe újat, jobbat lehessen építeni. A régi épület lebontása könnyörtelen következetességgel történt és ezért a harc lángjai időnként és helyenként igen magasra csaptak fel.

A liberális történeti teológia a jövő számára dolgozott; nem gondolt arra, hogy mi lesz munkájának eredménye. Az igazság érdekelte egyedül; megtudni Jézusról, és a vele kapcsolatos lényeges kérdésekről mindent, ami csak emberileg lehetséges. Igyekezett kimutatni, hogy hol és mennyiben tért el a kereszténység a történelmi fejlődés folyamán a Jézus szellemétől és megmutatta, hová kell visszatérnie, hogy a Jézus szellemében élő vallásnak mondhassa magát és reá hivatkozhasnék.

„A Jézus élete kritikai kutatása a teológia számára a becsületesség iskolája volt“, írja Schweitzer Albert a Jézus történetével kapcsolatos művekről írt nagyszerű könyvében.¹

Hogy mit jelentett abban az időben a bátor kiállás és milyen következményeket vont maga után, annak nagyszerű példája a bibliakutatás fejedelmének, Strauss Frigyesnek egyéni tragédiája. Schweitzer Albert szerint rajta betelt az evangéliumi mondás: „Szükség, hogy botránkozás essék, de jaj annak az embernek, aki által a botránkozás esik“. Híres könyve megjelenése után 25 évvel keserűen jegyezte fel az alábbi szavakat: „Tanítóim, miután első munkám felett felháborodásukat fejezték ki, siettek az igazság kedvéért leszögezni, hogy én azt, ami a megbotránkozás tárgya lett, nem tőlük tanultam“. Egy másik helyen ezeket olvassuk: „Valóban neheztelhetnék könyvemre, mert sok rosszat okozott nekem; kizárt a nyilvános tanításból, amihez kedvem és talán képességem is volt és életemet magányossá tette. És mégis, ha arra gondolok, hogy mit jelentett volna számomra, ha szavakban nem tudtam volna kifejezésre juttatni azt, ami lelkem mélyén élt; ha arra gondolok, hogy a bennem működő kétségeket nem tudtam volna legyőzni, akkor áldom a könyvet, amely kétségtelenül sok külső bántalmat okozott nekem, de amely nem kétlem, sok más emberével együtt elmém és szívem belső egészségét megőrizte“.

Ez a férfias állásfoglalás, ez az igazság utáni bátor, tántoríthatatlan vágyódás volt éltetője azoknak a teológusoknak, akik a legkisebb részletmunka lelkiismeretes, önfeláldozó elvégzésével, idegeket őrítő tárgyilagos kutatásaikkal lépésről-lépésre nyertek tért egy hallatlanul szívós küzdelemben, egy nagy cél érdekében: rekonstruálni a dogmák páncélatába bevont történelmi anyagból az ember-Jézus alakját.

Egy egész könyvtárt tesznek ki azok a teológiai munkák, amelyek Strauss könyvének megjelenése után német, angol, francia és holland nyelven napvilágot láttak, vagy az ő védelmében, vagy tulnyomó többsé-

¹ Die Geschichte der Leben Jesu Forschung 1914.

gükben elméleteinek a megcáfolására. Egy egész Jézus-élete kultusz formálódott ki. Minden valamirevaló teológus megírta a maga Jézus-életét. Rendületlenül hitték, hogy a szorgalmas, kitartó, önzetlen, lelkes kutatók alapján felszínre került sokrétű ismeret segítségével alapjában véve lehetséges az ember-Jézus történetének az összeállítás és minden korra érvényes erkölcsstanának megállapítása. E Jézus-életrajzok közül csupán egyet, Renan Ernő „Jézus élete“ című 1863-ban megjelent könyvét említjük meg, mint legismertebbet.

Renan érdeklődése kizárólag történeti volt. A korai egyház történetét akarta megírni. Több munkája van, amelyek nagyrészt értékes alkotások, de a világ előtt úgy vált híressé és úgy maradt ismert, mint a „Vie de Jésus“ írója.

Ez volt az első Jézus-életrajz a katolikus világ számára, amelyet még alig érintett a bibliakritika addigi munkája. Strauss könyvét 1840-ben lefordították ugyan francia nyelvre, annak hatása azonban kis körre terjedt. De jött Renan, aki a maga jellegzetes francia gondolkozásával és stílusában a latin világ elé tárta egyetlen könyvben a német bibliakutatás addigi eredményeit.

Renan munkája korszakot jelentett, nem csupán a katolikus világban, hanem az általános irodalomban is. A problémát, amely eddig csupán teológusokat foglalkoztatott, az egész kulturált világ elé tárta, olyanformán, hogy történelmi tudása és esztétikai ereje által újra elevenné tette a múltat. Renan az olvasók elé egy élő Jézust állított, akit művészi képzeletével és ihletett tollával Galilea kék ege alá varázsolt. Valami mágiikus ereje van a könyvnek. Szentimentális, lírai, szubjektív és mégis rendkívüli módon vonzó, magávalragadó. Alig van könyv, amely közvetlenül abból a lelkesedésből született volna, mint amit Renan a galileai dombokon való jártában megélt.

A 19. század második felének és a 20. század első éveinek egyik legnagyobb újszövetségi bibliamagyarázója, a liberális-történeti bibliakutatás egyik legmarkánsabb képviselője Holtzmann Henrik, akinek egyik fő érdeme, hogy Márk evangéliumának a többi evangéliumokkal szembeni időbeli elsőbbségét meggyőző módon bebizonyította.

A 19. század második felében kialakult ún. liberális-történeti felfogást Jézus személyével és tanításainak lényegével kapcsolatban az alábbi pontokban foglalhatjuk össze:

1. Jézus életének főbb mozzanatait tanításainak különböző időszakai-ban bizonyos mértékben rekonstruálhatjuk. Ennek a rekonstruálásnak az alapja elsősorban a legrégebbi forrás, a Márk evangéliuma, valamint a Máté és Lukács evangéliumaiban található másik ősforrás.

2. Jézus nyilvános tanításainak idejében egy boldog és egy boldog-talan időszakot különböztethetünk meg. Az első időszak Galileában nagy sikerek közt játszódik le és egészen a Cezarea Filippi-úti jelenetig tart; a második időszak első részét, amelynek színtere szintén Galilea, az ellenséggel kezdődő nézeteltérések és a nép hitetlensége jellemzik. A második rész a Jeruzsálembé való utazás és a halál.

3. Jézus a próféták által megjósolt Messiásnak tartotta magát. Ő azonban ezt a gyökerében izraelita fogalmat teljesen átformálta, szellemi értel-

met adván annak. A Cezarea Filippi-úti jelenet fordulópontot jelent életében. Azelőtt különböző okokból nem beszélt messiásvoltáról, elsősorban azért, mert magukat a tanítványokat sem tartotta eléggé érettnek e fogalom igazi megértésére; másfelől kétségei voltak afelől is, hogy kijelentéseit esetleg félre magyarázzák és a nép politikai messiást látna benne, amit igyekezett mindenáron elkerülni.

4. A Cezarea-Filippi-úti jelenet után tanítványait beavatta a messiási titokba. Ettől kezdve mindinkább számolt azzal a lehetőséggel, hogy meg kell halnia. Felment Jeruzsálembe, ahol honfitársai keresztre feszítették.

5. Jézus célja teljesen szellemi természetű volt. Megalkotta a tanítványok közösségét; ennek a közösségnek adott egy erkölcsstant és ezáltal az Istenországát a földön megvalósultnak hitte és hirdette. Tevékenységének lényege erkölcsstanában rejlik, amelynek összesítése a Hegyi Beszédben található meg.

6. Jézus tanításai szerint az Istenországa jelen van, de ugyanakkor eljövendő is. Az Istenországa már a jelenben létező valóság, a legmagasabb szellemi jó. El lehet érni emberi törekvéssel, a Jézus által hirdetett legmagasabb erkölcsi elveknek gyakorlatban való megvalósításával. Az Istenországa a jövőben van abban az értelemben, hogy a végső beteljesedésnek, Istenországa végleges megvalósulásának egy nagyon közeli jövőben, magának Istennek közbelépésével kell megtörténnie.

A 19. század két utolsó évtizedében Jézus személyének és tanításainak kutatásával kapcsolatban új irányban kezdődik a tudományos munka. Ez az irányzat, Reimarus elméletét elevenítve fel és igazolva, azt hangsúlyozza, hogy az apokaliptikus szemlélet Jézus gondolkozásában és hitében jelentős helyet foglal el. Ebben az apokaliptikus környezetben született és nőtt fel Jézus. Az apokaliptikus irodalom Isten-fogalma lényegesen különbözik a prófétákétól. A próféták Istene jelen volt és személyesen avatkozott bele népének dolgaiba. A fogság utáni időszakban fokozatosan egy új szemlélet, a transzcendens, a világtól távol levő Istennek a gondolata érvényesült, annyira, hogy Jézus idejében az izraelita istenfogalom jellegzetes vonásává lett. Isten távol volt a mennyekben. Ez az Isten és ember közt támadt szakadék teremtette meg a közvetítő megjelenésének szükségességét. Fokozatosan kialakult a messiási reménykedésnek egy új formája. Az emberek gondolkozásában és hitében mindinkább erősödött az a nézet, hogy ha Isten jelenleg valóban nagyon távol is van, a Messiás közvetítése útján ismét el fog jönni népéhez a közeljövőben. Az ősi messiási várakozás átalakult; már nem a földön, emberi alakban várták a Messiást, hanem az égből, ahonnan mint emberfia „az ég felhőiből” fog eljönni, természetfeletti tulajdonságokkal felruházva és jövetelekor végbemegegy az ítélet.

Természetesen a messiási reménység prófétai formájában is megmaradt a nép egyrésznél a Jézus idejében.

Jézus a próféták messiási felfogásától elfordult és a tiszta apokaliptikus reménykedések felé hajlott.

A 19. század utolsó évtizedének elején aztán megjelent a színen Weiss Johannes és a fenti értelmezés alapján kijelentette, hogy a Jézussal kapcsolatos liberális-történeti kutatás helytelen úton haladt, mert

Jézus tanításainak legfőbb részét a messiási és eszkatológiai elem alkotta. Ezen működése alatt az a meggyőződés vezette, hogy egy egészen új világnak előestéjén áll, amely eljövetelével a földi élet feltételeit teljesen megváltoztatja és Isten transzcendens beavatkozása által valósul meg. Jézus gondolkozásának lényege az Úri imádságban található: „Jöjjön el a te országod“. Jézus is, mint népe, várta annak közeli eljövetelét. Ő ezen a földön még csak próféta volt, Isten szócsöve, aki megterésre figyelmeztette népét, de aki hitte, hogy mint „emberfia“, halála és megdicsőülése után Istentől, az ő Atyjától hatalmat fog nyerni a messiási ítélet végrehajtására.

Ez az irányzat tetőfokát Schweitzer Albert kutatásaiban érte el, aki az eszkatológiai értelmezést Jézus minden kijelentésére alkalmazta és megalkotta „következetes eszkatológiá“~~-nak nevezett elméletét.~~ Szerinte Jézust, mint történeti személyt nem egy új korszak megnyitójaként, hanem az eszkatológikus és apokaliptikus judaizmus végső megjelenéseként kell tekintenünk és értékelnünk. Szerinte Jézus erkölcsstana nincs úgy előírnyozva, hogy annak minden időkre szóló érvénye legyen; az egy ideiglenes erkölcsstan, egy Interimsethik, amelynek érvényessége csupán a messiási ország közeli megérkezéséig terjed. A nagy változáskor az erkölcsi törvények létezése megszűnik; azok érvényüket veszítik.

Természetesen a liberális-történeti és az eszkatológikus irányzatok között a végsőig kiéleződött tudományos viták hosszú, szenvedélyes sora indult meg, és a vitának még ma sincs vége.

E helyen meg kell említenem az egyik legnagyobb teológus, Harnack Adolf nevét, aki „A kereszténység lényege“ címen az 1899–1900. iskolai év téli szemeszterében a berlini egyetemen tartott 16 előadásában, amely az akkori tudományos élet nagy eseménye volt, a liberális, történetkritikai teológia elért eredményeit mesteri módon foglalta össze. Harnack szerint a világ végének drámái, apokaliptikus képei Jézus gondolkozását nem urálják. Szerinte az Istenországa jön, de már a jelenben is létezik abban az értelemben, hogy annak hatalma az egyén lelkét betölti. Az előadásoknak, illetve könyvének sikere óriási volt. Bousset Vilmos, egy másik híres szabadelvű teológus helyesen jegyezte meg, hogy Harnack könyvének jelentősége Schleiermacher klasszikus „Reden über die Religion“-jával hasonlítható össze.

A legutóbbi évtizedekben a bibliai tudósok érdeklődése főképpen a szinoptikus evangéliumok formálódása, az evangéliumok létrejötte előtti időszak szóbeli hagyományának, a legősibb rétegnek az alakulása felé fordult. A formatörténeti iskola képviselői minden egyes szinoptikus szöveget igyekeznek a szóbeli hagyomány kezdetére visszavezetni és a Bultmann Rudolf által elsőként alkalmazott ún. mitológiátlanítási folyamat által a lehetőség határain belül megállapítani, melyek azok a mondások és történetek, mi az a hagyományanyag, ami Jézusra visszavezethető.

Közben aztán elkövetkezett az első világháború, amely a protestáns teológiai gondolkozásban, valamint Jézus személyének és tanításainak a felfogásában egy új, és azt is mondhatjuk, teljesen dogmatikus szemlélet előtérbejutását eredményezte. Ennek az új teológiai szemléletnek a legfőbb törekvése az ősi hitvallásokhoz és a 16. századi reformatori teoló-

giához való teljes visszatérés volt. A nemrégien elhunyt Barth Károly német teológus irányításával, valamint Brunner [Károly] és Gogarten Frigyes svájci lelkészek és mások közreműködésével kialakult az ún. dialektikai teológia, amely az Ige, a Szentírás döntő jelentőségére épít és a legmerevebb és legkizárólagosabb módon elutasító bírálatot gyakorol a liberális-történeti bibliai kutatás eredményei felett, elmarasztalva és megbélyegezve minden olyan tudományos törekvést, amely Jézust, mint embert a protestáns vallásos hit központjába igyekszik állítani. Ennek a radikális ortodox teológiai felfogásnak a középpontjában a feltámadt Krisztus, az egyetlen és végleges isteni kijelentés hordozója, egy fenséges isteni lény áll. Ennek megfelelően az egész Szentírás, az Ó- és Újszövetség nem más, mint az eskől a Krisztusról, Isten fiáról való diadalmas bizonyágtétel. Ennek az iskolának a képviselőit a földi Jézus alakja, élete, tanítása, erkölcstana többé nem érdekli, hanem egyedül Krisztus, akiben mint legfőbb isteni közvetítő lényben Isten egyszersmindenkorra kijelentette magát. A kiinduló pont szerintük húsvét; ami húsvét előtt történt, annak csupán másodrangú jelentősége van és a kereszténység lényegét nem érinti.

Ennek a teológiai irányzatnak az értékelésével külön kell foglalkoznunk. Itt csupán megemlítjük, hogy Barth Károly és a dialektikai, vagy amint ők nevezik, újreformátori teológiának ma már mind több és több bírálója és ellenzője van iránytmutató protestáns teológusok körében. E bírálatokban mind világosabbá válik az a meggyőződés, hogy húsvét, feltámadáshit, krisztológia, a történeti Jézus személyének figyelembevétele nélkül mind teljesen értelmetlenné válnak, mert kétségbevonhatatlan és megdönthetetlen történelmi tény az, hogy a kereszténység keletkezésének kiindulópontja Jézus. Mi unitáriusok ma is a Strauss által elindított liberális-történeti bibliakutatás alapján állunk, kiegészítve ennek az irányzatnak a felfogását az eszkatológiai és formatörténeti iskolának minden olyan megállapításával, amelyet a bibliatudomány igazol.

*

Ezután az egészen vázaltszerű és csupán a leglényegesebb pontokra figyelmet fordító történelmi visszapillantás után és azoknak ismeretében a Jézussal kapcsolatos hagyományt az alábbiak szerint állíthatjuk össze:

A szinoptikus evangéliumok, Jézus életének és tanításainak tanúbizonyságai nem történeti könyvek a szó igaz értelmében, hanem az öskeresztény gyülekezetek hitének a tanúbizonyságai, hitvédelmi és hiterősítő iratok, amelyek Jézus halála után 30–60 évvel íródtak, akkor, amikor a Jézus feltámadásában és messiásvoltában való hit már régen általánosan elfogadott volt. Két lényeges dologgal tisztában kell lennünk:

1. Végleg le kell mondanunk arról, hogy Jézus életének történetét valaha is megismerjük. Róla szóló ismereteink ugyanis rendkívül korlátozottak, hiszen a legendás születési történetektől és a gyermekkorra vonatkozó egyetlen utalástól eltekintve, az evangéliumok csak Jézus élete végét mesélik el, azt a rövid időszakot, amely nyilvános működését foglalja magában, a keresztelestől a halálig. Ami a keresztelestől előző történet,

az ő nem nyilvános működésének 30 esztendeje, azaz Jézusnak tulajdonképpen szinte egész élete előttünk ismeretlen. A rendelkezésünkre álló adatok azonban a dráma utolsó felvonásával kapcsolatban sem tárnak elénk egy élettörténetét, és az evangéliumi szövegeket arról a helyről, ahol most állanak, minden további nélkül elmozdíthatjuk anélkül, hogy azok ezáltal érthetetlenekké válnának.

2. Tisztában kell lennünk azzal, hogy a szinoptikus evangéliumok nem a legrégebb formák és kísérletek a Jézussal kapcsolatos hagyományyagnak az utókor számára való megőrzését illetően. Azok mind régebbi elődökre támaszkodnak; azok egy már előttük élőszóban, szájhagyományban, vagy részben már írásban is létezett anyagnak csupán későbbi végleges írói rögzítései. Tehát a mi Jézusról szóló ismeretünk lényegében az *evangéliumok megírása előtti időben keresendő*.

A három evangélium egymással szoros rokonságban áll, mert mind a három ugyanazt a gyülekezetekben fennmaradt hagyományt gyűjti össze Jézus életével és halálával kapcsolatban. Ezt a rokonságot az evangéliumi bibliakutatás már évtizedekkel ezelőtt tisztázta az ún. két-forrás-elmélet felállításával, ami ma általánosan el van fogadva. Eszerint 1. a Márk szerinti evangélium a Máté és Lukács szerinti evangéliumoknak forrásul szolgált. 2. Máté és Lukács még egy másik közös forrást is használtak, amely Márk evangéliumában nem található. Ezt a forrást csak körülbelül lehet a szövegekből rekonstruálni. Nagyrészt Jézusmondásokból áll. A hagyomány, amelyet a keresztény ösgyülekezetekben ápoltak, minden bizonnyal sokkal szélesebb kiterjedésű volt, mint amennyit az evangéliumok tartalmaznak. Annak egyrésze, többé-kevésbé elferdítve, az apokrifus iratokban és önálló feldolgozásban a János szerinti evangéliumban élt tovább. A többi minden bizonnyal végleg elveszett.

A hagyomány Jézusról szóló történeteket és Jézus-szavakat tartalmazott. Nehány történetnek csupán a kerete maradt fenn. Sok mondás viszont történeti keret nélkül őrződött meg; azok önmagukban érthetők. A Q-forrásban ezek a mondások Lukácsnál, különösképpen pedig Máténál gyakran úgy vannak egymásba kapcsolva, hogy egész beszédek keletkeztek, mint pl. a Hegyi Beszéd. Azok természetesen nem eredeti beszédek, hanem mondások és mondáscsoportok összeállításai; tárgyuk szerint vannak elrendezve és a gyülekezetek gyakorlati használatára szánva. Általában az ősananyagból az maradt fenn, amit az ösgyülekezetek hasznosnak és prédikálásukban gyakorlatilag szükségesnek minősítettek.

Ezekből a szövegekből nagyon eleven képet kapunk arról, hogy Jézus miképpen beszélt. Ő pl. a görög filozófusokkal ellentétben nem tanítványaival vagy ellenségeivel való beszélgetésben, vitatkozásban fejtette ki gondolatait és nem tanított kis értekezések által. Sokkal inkább az Ótestamentum nagy prófétáihoz hasonlóan Isten nevében „örömmüzenetet“, evangéliumot hirdetett; a makarizmákhoz hasonló üdvfelhívásokban és figyelemztető intésekben tanította hallgatóit. Ugyanakkor azonban bölcsességtanítókhoz hasonlóan rövid mondásokban, képes szavakban jutatta Isten követelését és az embernek Istenhez való viszonyát kifejezésre. Ezek a rövid mondások, felhívások, intések és **parancsok** legtöbbször

olyan klasszikusan vannak megfogalmazva, hogy nem lehet azon csodálkozni, ha odatapadtak a hallgatók füléhez és a követők körében szájról-szájra járva terjedtek úgy, hogy végülis lényeges elferdítés nélkül írásban rögzítődtek.

Mindent egybevetve, ezt mondhatjuk: ha összefüggő Jézustörténetet az evangéliumokból nem is nyerhetünk; ha az egyes történeteket, eseményeket és mondásokat helyi és időbeli vonatkozásban nem is rögzíthetjük, megállapíthatjuk, hogy azoknak megvan az az óriási előnyük, hogy színesek, lebilincselők, jellemzők; a jellemző, a megkülönböztető vonásokat tárják fel Jézussal kapcsolatban, amelyek alapján megismerhetjük rendkívüli egyéniségét. Az evangéliumi anyag mögött tehát *egy élő személyiség áll, egy ember, egy próféta, egy tanító, aki maga köré tanítványokat gyűjtött, az uralkodó társadalmi osztályokkal éles ellentétben állott, a vámszedők és bűnösök barátja volt, aki a próféták szellemétől átittasulva a közeli Istenországát hirdette, aki eszméiért meghalt a kereszten, és aki közvetlen környezetére olyan ellenállhatatlan, lenyűgöző, feledhetetlen hatást gyakorolt, hogy halála után tanítványai őt élőnek látták, hitték és meggyőződtek arról, hogy ő nem más, mint az Ószövetségben megjósolt és az apokaliptikus várakozásokban megjelenő Messiás.*

Dr. KOVÁCS LAJOS

A ZSINATI FŐTANÁCS NYILATKOZATA

Istennek, a mi gondviselő Atyánknak legyen köszönet és hálaadás, hogy a mai napon áhitatos lélekkel, szent érzések között ünnepelhetjük Zsinati Főtanácsunk keretében egyházunk megalakulásának 400. évfordulóját.

Az emlékezés boldog hangulatában gondolatunk kegyelettel száll vissza a múltba. Idézzük a XVI. század, a reformáció mozgalmát, amelynek hazai földön egyik legkimagaslóbb alakja Dávid Ferenc volt. Ő jutott el a reformáció útján legközelebb az evangéliumhoz, hirdette Jézus embervoltát. Ezért a meggyőződéséért mártirhalált kellett szenvednie a dévai vár börtönében. Dávid Ferenc halála azonban nem bukást, hanem diadalt jelentett. A Jézus tanításai alapján és Dávid Ferenc szellemében megalakult unitárius egyház életképesnek bizonyult, habár szenvedések, megaláztatások és veszteségek hosszú során kellett keresztülmennie a századok során.

Egyházunk mégis fennmaradt, mert volt benne életerő, mert rendületlenül hitte minden időben, hogy Dávid Ferenc örökségként sajátos hivatása van hazánk hívő embereinek sorában; mert kiolthatatlanul lobogott hívei lelkében az igazság szüntelen keresésének és minél teljesebb megismerésének, valamint a hit- és lelkiismereti szabadság megvalósításának szent vágya. Egyházunk megalakulásnak alapját képezte a hit és értelem alapján álló életszemlélet szükségessége, a szüntelen lelki, szellemi és anyagi fejlődés munkálásának felismerése, mások hitének és meggyőződésének tiszteletbentartása. Fennmaradt, mert a jézusi parancsolat: az Isten- és emberszeretet hirdetésével és cselekvésével az egyszerű, sallang nélküli istentisztelet és józan vallásosság eredményes és példaadó hordozójának bizonyult.

Az emlékezés ünnepi hangulatában egyházunk 400 éves történetét idézve, tekintetünket a ma és holnap felé irányítjuk. Megelégedéssel álla-